

Hendrik Van Essen Tot Langeler, 1579 - 1640

J.W. van Ganswijk

Putten, juli 1993

Het geslacht Van Essen behoorde tot de riddermatige geslachten van Overijssel en later ook van Gelderland. Het wordt vermeld sinds 1239 en is uitgestorven in 1791. In het Straatnamenboek van Putten komen wij op de blzn. 331 en 332 tegen: Hendrik van Essen (1608-1681), die in 1646 het leengoed van de Kelnarij, de Vanenburg, kocht, dit uitbreidde, er een watermolen bouwde, de banden met de Kelnarij slaakte, het oude huis door een nieuw verving en het gehele bezit in 1678 opdroeg aan de Staten van Gelderland om het als leen naar Utrechts recht terug te ontvangen. Zijn kleinzoon Lucas Willem (1687-1737), wordt in hetzelfde boek genoemd op de blzn. 99 en 332. Naar hem is de Van Essenstraat genoemd.

Beiden waren invloedrijke heren, hetgeen zij primair hieraan dankten, dat elk van hen werd opgenomen in de ridderschap van Veluwe. Toelatingseisen daarvoor waren naast meerderjarigheid - 20 jaar - : het behoren tot een geslacht, dat voor 1500 als riddermatig was erkend en een grondbezit van 25 morgen - een kleine 22 ha in 1609 vertegenwoordigende een waarde van 6000 gulden. Voorts mocht men niet in militaire dienst zijn en werden sinds de reformatie van de Veluwe geen Rooms Katholieken toegelaten. Het aantal leden van de Veluwse ridderschap zal in de 17de eeuw tussen de 30 en 40 hebben gelegen en deze kleine, merkwaardig geselecteerde groep vertegenwoordigde in de Staten van het kwartier Veluwe het gehele platteland. Zij had daar een even zware stem als de vertegenwoordiging der steden, die overigens eveneens oligarchisch was samengesteld. In de beide andere Gelderse kwartieren was het niet anders gesteld. Via ridderschap, Staten van Veluwe / Staten van Gelderland opende zich een scala van belangrijke en niet zelden financieel aantrekkelijke functies binnen en buiten het gewest. Los daarvan vervulden velen uit de adel bestuursfuncties in de steden.

Van alle leden van zijn geslacht heeft er geen deel gehad aan de Nederlandse politieke geschiedenis als Gerrit van Essen, die in 1579, vermoedelijk te Harderwijk, geboren werd. Hij was de jongste van de vijf zonen en tien kinderen van Hendrik van Essen (1539-1599), in 1570 opgenomen in de ridderschap van Overijssel. Toen Graaf Willem van den Bergh in 1572 met een groep krijgsvolk op verzoek van zijn zwager Prins Willem van Oranje steden en edellieden in Oost Nederland bezocht om die te bewegen de zijde van de opstand te kiezen, kwam deze ook naar Zwolle. Op dat moment was Hendrik van Essen daar burgemeester. Mede dank zij hem ging de stad over naar de Prins en werd de reformatie daar doorgevoerd. Niet lang daarna echter verschenen Spaanse troepen en ging de stad weer om. Hendrik van Essen vluchtte toen met zijn gezin naar Bremen, in die tijd een calvinistische stad. Daar vond ook Graaf Willem van den Bergh een goed heenkomen. Eerst in 1577 keren beiden naar Nederland terug en wordt Van Essen rentmeester van de Veluwe bezittingen van de graaf. In 1579 blijkt hij schepen van Harderwijk te zijn en verschijnt hij als gecommitteerde bij de Unie van Utrecht. Vele jaren is hij dan lid van het stadsbestuur van Harderwijk en beheert hij daar voormalige kloostergoederen. In 1586 wordt hij opgenomen in de ridderschap van Veluwe. In 1584 treft hem niet minder dan een ramp. Zijn drie naar Emden uitgeweken zonen, Lucas, Hendrik en Johan, sterven daar dan binnen een tijdsverloop van twee maanden. Men is geneigd hierbij aan een epidemie te denken. Sindsdien noemt de bedroefde vader zijn vierde zoon, gedoopt onder de naam Willem, Lucas. Hij is de vader van de latere Hendrik van Essen van Vanenburg, en zijn vijfde zoon, de hierboven reeds genoemde Gerrit, voortaan Hendrik.

Deze Hendrik van Essen, - de toevoeging tot Langeler is ontleend aan de naam van een onder Barneveld gelegen verkregen bezitting - gaat in 1599 te Leiden rechten studeren en wordt in 1604 opgenomen in de ridderschap van Veluwe. Nog geen twee jaar is hij schepen van Harderwijk als hij, 28 jaar oud, in 1607 benoemd wordt tot raadsheer in het Hof van Gelderland. Hij blijft dit zijn leven lang, alleen wordt hij in 1622, een andere bron

noemt het jaar 1626, i.p.v. gewoon, buitengewoon raadsheer, blijkbaar omdat zijn andere functies hem daartoe noodzaken.

In de landsheerlijke tijd was het Hof van Gelre onder de hertog het hoogste besturende en rechterlijke college geweest. Na de afzwering van Philips II in 1581 was de soevereiniteit over Gelderland, evenals in de zes andere provincies, aan de Staten van het gewest toegevallen en daar de landdag der Staten hier slechts een beperkt aantal dagen per jaar in beslag placht te nemen, werden voor elk der drie kwartieren colleges van gedeputeerden ingesteld, waaraan de uitvoering der besluiten en het dagelijks bestuur was opgedragen. Zo was er voor het Hof op bestuurlijk gebied weinig meer over dan enige bevoegdheid tot representatie van het gewest. Als rechtsprekend college bleef het onbetwist het hoogste in Gelderland en binnen de Unie der Verenigde Nederlanden kwam daar nimmer iets boven.

Begin 1613 trouwt Van Essen te Harderwijk met Swane Loose, een Zwolse burgemeestersdochter. Drie zonen en twee dochters worden uit dit huwelijk geboren.

In 1616 wordt hij benoemd tot curator van de Gelderse Hogeschool te Harderwijk. Hij komt daarmee in de plaats van Johannes Fontanus, de reformator van Gelderland, die wegens ziekte ontslag heeft genomen en in november van dat jaar sterft. Het Fontanusplein in Putten is naar hem genoemd en op de blzn. 101 en 102 van meergenoemd Straatnamenboek vinden wij een afbeelding van hem en gegevens over zijn leven en werken.

Inmiddels heeft Van Essen als gedeputeerde van het Hof zitting gehad in verschillende Gelderse synoden en zich een beeld kunnen vormen van het steeds verder oplopend conflict tussen remonstranten en contra-remonstranten. Een korte beschrijving daarvan is niet mogelijk, maar men mag zeggen, dat de laatsten de verlossing van een mens uitsluitend aan Gods genade toeschreven en dat een deel der eersten dit wel beaamde, maar terugschrok voor een aantal daarmee samenhangende leerstukken, echter verder de leer der Kerk trouw bleef. In het andere deel der remonstranten evenwel tierde in allerlei vorm de hete-

rodoxie welig. Zouden de echte remonstranten" zich van die tweede groep hebben willen losmaken, wellicht zou het conflict dan een geheel ander verloop hebben gehad. In het politieke vlak vertoont het conflict zich als het vraagstuk van de collateraliteit: behoren er binnen een staatsverband naast elkaar twee overheden te staan, nl. een staatkundige en een kerkelijke, of dient de laatste ondergeschikt te zijn aan de eerste. De contra-remonstranten verdedigden in meerderheid het eerste, al aanvaardden zij veelal een zeker "architectonisch" gezag in kerkelijke zaken van de wereldlijke overheid. De remonstranten daarentegen stonden op het standpunt, dat de staatkundige bestuursmacht had uit te maken, wat op de kansels diende te worden geleerd. Zij steunden danook Oldenbarnevelt en al diegenen onder de regenten, die het ongehoord vonden, dat de predikanten de pretentie hadden in hun synodevergaderingen uit te maken, wat het geloof der Gereformeerde Kerk zou inhouden en dat van hun rechtspraak in leergeschillen geen appel kon zijn op de Hoge Overheid, i.c. op de Staten van het gewest.

Ook in Gelderland komt het remonstrantisme opzetten, het overspoelt a.h.w. de Betuwe, verovert Nijmegen en krijgt vaste voet in Arnhem. In 1616 dragen de Staten van Gelderland het Hof op in overleg met enige predikanten naar een schikking tussen partijen te zoeken. Mocht deze poging mislukken, dan zullen de Staten en het Hof een voorlopige regeling treffen. Klinkt hierin door de hoop op een nationale synode? De machtige Staten van Holland verzetten zich er tegen met volle energie, ondanks de oppositie van Amsterdam en Dordrecht.

Hoe Van Essen over dit alles precies gedacht heeft, blijft in het duister. Wel weten wij, dat hij tijdens de laatste Gelderse synode, voor de nationale bijeen kwam, sterk heeft aangedrongen op handhaving van de kerkelijke tucht en zorgvuldige selectie van te beroepen predikanten. 'Hoe dit zij, in 1617 wordt hij als gedeputeerde van de Staten van Gelderland naar Den Haag gezonden om bij de Staten van Holland te pleiten voor een nationale synode. Ook Zeeland, Friesland en Groningen hebben gedeputeerden gestuurd met dezelfde opdracht. Maar alle aandrang op Holland

is tevergeefs. Dan leidt blijkbaar het onderling contact tussen de gedeputeerden en de wetenschap, dat zij met vier provincies in de Staten-Generaal de meerderheid hebben, ertoe, dat Van Essen op 31 mei in dit hoogste orgaan van de Unie, waarin hij dan nog geen zitting heeft, als gedeputeerde van Gelderland met zijn collega-raadsheer van het Hof, Dr. Martinus Gregorius, die geen gedeputeerde is, maar wellicht op dat moment als gecommiteerde wel zitting heeft in de Staten Generaal, officieel het voorstel doet na te gaan hoe men kan komen tot een nationale synode.

Daarmee is dan na jaren de teerling geworpen, al moeten de gecommiteerden eerst naar "huis" voor ruggespraak en nadrukkelijke lastgeving, voor op 29 september 1617 officieel met vier stemmen voor en drie - die van Holland, Overijssel en Utrecht - tegen de beslissing tot instelling zo'n synode valt.

De Scherpe Resolutie, op voorstel van Oldenbarnevelt begin augustus genomen door negen steden en de edelen van Holland, geeft een belangrijke versnelling aan de ontwikkeling van het drama. Het besluit houdt in hoofdzaak in:

- een machtiging aan de steden krijgsvolk in dienst te nemen,
- een verbod aan de Hoven van Justitie kennis te nemen van klachten over maatregelen van stadsbesturen, die verband houden met degodsdienstige onrust,
- de opdracht aan de in Holland gelegen troepen gehoorzaam te zijn aan bevelen van Staten en stedelijke overheden, waar zij in garnizoen liggen, ook niettegenstaand enige andere bevelen - nl. van Prins Maurits, hun hoogste chef.

Van Maurits, die deze resolutie hoogverraad achtte, schrijft Den Tex, Oldenbarnevelt, dl.3, blz.491, in dit verband het volgende:

"Hij is op zijn doel afgestevend langs de weg die hij de juiste achtte, zonder zich te laten ophitsen door opgewonden medestanders. Op geen enkel moment hebben de Spanjaarden gelegenheid gekregen van de burgerwisten in Nederland te profiteren. Oldenbarnevelt en de zijnen zijn opgerold zonder ooit een tegenkans te hebben gehad. Bloed is er slechts van één man gevloeid, en toen twee jaar later het

bestand ten einde liep, traden de zeven provincien de vijand met redelijke eensgezindheid tegemoet".

In januari 1618 komt Maurits naar Nijmegen om daar de macht van de remonstranten te breken. Hij wordt daarbij o.m. vergezeld van twee raadsheren van het Hof van Gelderland. Eén van hen is Hendrik van Essen. Slechts één remonstrant in het stadsbestuur wordt niet afgezet.

Wanneer op 13 november 1618 de Nationale Synode te Dordrecht bijeenkomt, zijn daar aanwezig:

- de predikanten en ouderlingen afgevaardigd door de provinciale synoden,
- de buitenlandse gereformeerde theologen uit Engeland - aangevoerd door een anglicaanse bisschop Schotland, de Palts, Hessen, Zwitserland, Nassau-Wetterau, Bremen en Emden - de Hugenoten hadden van Lodewijk XIII geen toestemming tot deelneming ontvangen
- de door de Staten der gewesten, die een Hogeschool rijk zijn, als adviseurs aangewezen hoogleraren in de theologie,
- achttien Politieke Commissarissen, door de gewesten aangewezen en door de Staten-Generaal als gecommitteerden ter Nationale Synode benoemd. De Gelderse commissarissen zijn de twee raadsheren, die het jaar tevoren de zaak van de Nationale Synode in de Staten-Generaal in beweging hebben gebracht, Hendrik van Essen en Martinus Gregorius. De laatste treedt hier als primus op, hij is ouder, vermoedelijk ook geleerder en daar Gelderland als hertogdom de eerste in rang is onder de gewesten, rust op hem o.m. de taak de Synode te openen en te sluiten met een toespraak in het Latijn, omdat dit de voertaal is, zolang de buitenlanders aan de besprekingen deelnemen.

De instructie der Politieke Commissarissen houdt o.m. in:

- de vergadering te openen met behoorlijke dankzegging en vermaningen,
- de geloofsbriefen der uitheemsen voor te lezen,
- te waken voor de rechten van de staat,
- de synode te houden binnen de perken van haar agendum,

- er op toe te zien, dat de uitheemsen een concluderende stem wordt toegekend,
- zorg te dragen, dat in elk publiek stuk de autoriteit der Staten Generaal vermeld wordt.

Het voorzitterschap wisselt van week tot week en gaat volgens vaste regel van de ene provincie over naar de andere. Er zijn dus steeds een politieke en een kerkelijke voorzitter. De eerste treedt echter slechts op, wanneer de aan commissarissen verstrekte instructie dit vraagt. Laatst genoemden houden zich zorgvuldig buiten de discussies over de leer der Kerk. Het is hun taak het gezag der Overheid ten dienste te stellen van de goede orde ter synode.

De remonstranten blijken straks weinig waardering te kunnen opbrengen voor de Gelderse commissarissen. Zij beklagen zich er over, dat de beide heren bij het middagmaal zó stevig pokelen (pokel-pokaal), dat 's namiddags "de schroef wat los zit". De oorzaak van dit ongenoegen zal men wel niet alleen mogen zoeken

in de standpunten die beiden innemen, maar ook in de neiging van de secundus mensen, die hij niet mag, in hun bijzijn publiekelijk belachelijk te maken en diens wel zeer zelfverzekerd optreden.

De Synode wordt een teleurstelling voor allen, die op een verzoening hopen of de remonstranten welgezind zijn. De door de Politieke Commissarissen opgeroepen - geciteerde - Leidse hoogleeraar, Simon Episcopus, en veertien predikanten verspelen gaandeweg door agressieve opstelling en telkens opnieuw weer blijkende onwil hun theologische inzichten uiteen te zetten, de sympathie, die aanvankelijk zowel onder Politieke Commissarissen als buitenlandse theologen heeft bestaan.

Driemaal komen wij hier Van Essen tegen. Hij treedt op als politieke voorzitter, wanneer op 21 december de remonstranten hun bezwaren tegen de confessie en de catechismus zullen indienen. In het verleden hebben ze nadrukkelijk de revisie van beide geeist en hun problemen daarmee reeds vertrouwelijk aan Oldenbarnevelt ter hand gesteld. Maar dit stuk is inmiddels verdwenen. De bedenkingen, die nu tegen de belijdenis worden ingediend blijken weinig om het lijf te hebben en die tegen de catechismus zijn nog niet gereed. Zowel het een als het ander wekt irritatie. De vraag of het nu ingebrachte gelijk is aan dat, wat Oldenbarnevelt destijds heeft ontvangen, leidt tot een discussie, die niets oplevert. Tenslotte krijgen de geciteerden de instructie op 27 december hun bezwaren tegen de catechismus in te dienen. Episcopus vraagt een schriftelijke opdracht. Wanneer Van Essen dan vraagt "waarom", antwoordt de professor: "Opdat wij ze gereed maken". Van Essen weigert kortweg en voegt eraan toe, dat daar toch maar chicanes uit gedestilleerd zullen worden en de vraag goed genoeg begrepen is. De op de gestelde datum ingediende bezwaren zijn weer van weinig betekenis en ook daarna tonen de geciteerden zich niet bereid mededeling te doen van hun theologische standpunten.

Tegen de jaarwisseling gaat een commissie, bestaande uit commissarissen en synodeleden, rapport uitbrengen aan de Staten-Generaal. Ook Van Essen maakt daarvan deel uit. Op Nieuw-

jaarsdag wordt de commissie ontvangen en nadat zij verslag heeft gedaan, nemen de Staten-Generaal op voorstel van Maurits en Willem Lodewijk een resolutie aan, waarin de geciteerden uitdrukkelijk bevolen wordt aan de opdrachten van de Synode te voldoen. Blijven ze onhandelbaar, dan moet de leer der remonstranten op grond van de inhoud van hun geschriften beoordeeld worden. De geciteerden zullen Dordrecht niet mogen verlaten en gereed moeten staan de Synode op elk moment op haar vragen te antwoorden. Na kennisneming van deze resolutie verandert de houding der geciteerden niet. De commissarissen besluiten dan tot een samenkomst met geciteerden onder leiding van Van den Honaert, een man, die toch zeker geen vijand van de remonstranten genoemd kan worden. Onder verzekering van een strikt onpartijdige leiding der synodevergaderingen wordt de geciteerden gevraagd in het vervolg mondeling op de gestelde vragen te antwoorden. Episcopus blijft erbij, dat zijn hoofd geen register is, dit tot grote ergernis van de beide Gelderse en de Dordtse commissaris. Alle geciteerden weigeren tenslotte de gevraagde verklaring af te leggen.

Op 24 januari 1619 worden zij dan met algemene instemming uit de vergadering weggezonden. Een Zwitserse theoloog schrijft naar huis: "De Arminianen zijn gebeden om zich te schikken, doch alles, alles was tevergeefs. En toen geen billijkheid van hen te hopen was, zijn zij uit de vergadering verwezen, na vooraf wijldloping verhaal, hoe leugenachtig, bedriegelijk, onzedelijk en oproerig ze tot dusver hebben gehandeld". Dit weinig wervend optreden vindt zijn verklaring wellicht hierin, dat de remonstranten zich na de gevangenneming van Oldenbarnevelt meer en meer zijn gaan realiseren althans op kortere termijn een verloren strijd te voeren en hun daarom weinig meer dan de mogelijkheid van een guerrilla restte.

De remonstranten worden nu op hun Remonstantie van 1610 beoordeeld. De daarin omschreven opvattingen worden afgewezen in de Dordtse Leerregels, die na vaak felle debatten eenstemmig door de Nederlandse synodeleden en de buitenlandse theologen worden aangenomen en ondertekend. De bekendmaking van deze leerregels heeft plaats op 6 mei. Zij worden dan in

een plechtige bijeenkomst in de Grote Kerk van Dordrecht voorgelezen, waarna alle ondertekenaars een voor een na afroep van hun naam opstaan en buigen. Tenslotte wordt de sententie tegen de remonstranten voorgelezen.

De "Hollandse Transformatie" of "De Weegschaal". Spotprent op de godsdiensttwisten tijdens het 12-jarig Bestand. Het zwaard van Maurits, samen met de geschriften van Calvijn en Beza, doet de weegschaal doorslaan ten gunste vande contra-remonstranten.

Wanneer het tijdstip nadert, dat de buitenlandse theologen Dordrecht zullen gaan verlaten, tracht zowel menig vertrekkende als achterblijvende in een Album Amicorum zoveel mogelijk inscripties en handtekeningen van deelnemers aan de Synode te verzamelen. Ook Van Essen heeft dat gedaan, blijkbaar in eensgezinde samenwerking met het synodelid, de Dordtse predikant Johannes Dibbetz (Dibbezius). Immers beiden zijn op dezelfde dag begonnen en op dezelfde dag geëindigd. Bovendien zijn volgorde en datering der inscripties in beide albums in zeer veel gevallen gelijk. Wellicht is tijaan. En daar Dibbetz een vooraanstaand contra-remonstrant is geweest, maar meer irenisch dan polemisch gericht, is het niet uitgesloten, dat Van Essen zich in die opstelling goed heeft kunnen vinden.

Inmiddels heeft Van Essen al in februari zeer tot zijn ongenoegen te horen gekregen en kort daarop officeel bericht ontvangen,

dat de Statengeneraal hem benoemd hebben in een college van vierentwintig rechters - twaalf uit Holland en twee uit elk der zes andere gewesten - , dat tot taak zal hebben Oldenbarnevelt, Hugo de Groot, Hogerleets en - posthuum - Ledenberg te berechten. Deze heren zijn reeds in augustus van het vorige jaar gevangen genomen en de laatste heeft inmiddels zelfmoord gepleegd. Het vooronderzoek tegen hen is uitgevoerd door zes afgevaardigden gecommitterden - naar de Staten-Generaal, van wie de afgevaardigde van Gelderland, Dr. Nicolaas de Voocht als voorzitter is opgetreden, daar immers deze provincie in 'rang de eerste plaats inneemt onder de zeven gewesten van de Unie.

De Voocht behoort eveneens tot de juist benoemde rechters maar weet dit als afgevaardigde naar de Staten-Generaal een aantal dagen eerder dan Van Essen. Ook hij voelt daar weinig voor en reist naar Arnhem om het Hof daar te bewegen niet met de benoeming accoord te gaan. Prins Maurits is hem echter te vlug af en zorgt ervoor, dat het Hof de benoeming bekrachtigt.

Wanneer Van Essen zijn aanstellingsbrief heeft ontvangen, schrijft hij de volgende dag naar het Hof van Gelderland. Hij deelt zijn benoeming mede en voegt daaraan toe, dat "deese saecke seer gewichtich en verre siende" is, maar "myn persoon oock beswaerlick". Daarom vraagt hij het Hof een "Acte van mede autorisatie" vóór 19 februari. Wanneer hij op die dag in Den Haag arriveert en daar de gevraagde acte niet aantreft, verzoekt hij een Veluwse afgevaardigde naar de Staten-Generaal in dat college mede te delen, dat hij, Van Essen, weigert zijn benoeming aan te nemen zonder uitdrukkelijke toestemming van zijn gewest. De volgende dag heeft hij een gesprek met Prins Maurits, waarin hij verslag doet van de laatste gebeurtenissen ter Synode en vervolgens mededeelt, welke stappen hij genomen heeft i.v.m. zijn benoeming in het College van 24 en waarom. Hij vreest nl. zonder "Acte van mede autorisatie" "ondanck in meyne provincie". De Prins "beviel dit seer qualick" en legt Van Essen uit, dat wanner hij weigert, anderen dit ook zullen doen. Tenslotte is Van Essen bereid nog die dag de eed als rechter af te leggen, maar hij handhaaft de eis van een "Acte van mede autorisatie".

geheim te houden. Ook na het proces hebben zij zich aan die eed gehouden, zodat over de inhoud der besprekingen en mogelijke verschillen van inzicht binnen het College nauwelijks iets bekend is. Vanaf 21 februari vergaderen de rechters tweemaal per dag.

Van Essen deelde het Hof van Gelderland op 3 mei mede: "wat onse besoignes aenlaenght lopen ten einde" en sprak tevens de verwachting uit dat het vonnis binnen tien dagen zou vallen. Op 12 mei berichtte van Essen het Hof dat de rechters daags tevoren om tien uur s avonds "nae langhe sware arbeiten" het eens waren geworden over de tekst van de sententie. Oldenbarnevelt was volgens hen schuldig bevonden aan "crimen laesae majestatis" en zou derhalve met het zwaard terechtgesteld worden "dat die doot daernae volcht"; tevens zouden zijn goederen worden geconfisceerd. Ter voorbereiding van de executie vergaderden de rechters nog in de namiddag van die 12de mei, een zondag. Hij (d.i. Van Essen) erkende dat de rechters de Oldenbarnevelt ten laste gelegde correspondentie met Spanje "ten volle bewesen niet connen vinden" maar dat daar in de sententie ook geen rekening mee was gehouden omdat zij andere groote en sware indicien tegen hem gevonden hadden. Er was afgezien van het verzamelen van verdere bewijzen, daar deze alleen door middel van de torture verkregen zouden kunnen worden, terwijl "sijn groote olderdome" dit niet meer toestond, aldus van Essen. Nog voor de executie van Oldenbarnevelt voegde van Essen een postscriptum toe aan zijn brief van 12 mei. Hierin vermeldt hij dat de fiscalen Silla en Van Leeuwen daags tevoren, om 5 uur Oldenbarnevelt "die sententie des doods" bekend gemaakt hadden. De advocaat had zijn beklag gedaan over deze "scandelicke setentie" maar hield "sich vorder tot deesen morghen toe courageus" Die morgen, maandag de dertiende mei, werd hem, in het bijzijn van de rechters, het vonnis door de griffier Pots voorgelezen. Oldenbarnevelts reactie hierop duurde De Voocht blijkbaar te lang; hij stond op en zei: "Uw sententie is gelezen" en wijzend met de hand moet hij eraan toegevoegd hebben: "Voort, voort!" In het tweede gedeelte van het bovengenoemde postscriptum maakt van Essen geen gewag van deze opmerkelijke voortvarendheid van zijn Gelderse collega-rechter; hij beschrijft de fatale gebeur-

tenissen als volgt: "Ond aenstont is het in tegenwoordicheit van die Richters op die rolle di Sententie voorgheleesen; post lecturam seide [hij] di Generaliteit langhe iaeren gedient toe hebben en nu een cleine recompense te syn, bloet en goet, dat hem scheen hart te drucken, tselve te nemen; vandaer is hy geleit op het binnenhof op een scavot daer toe gestelt end executiret. Hij stelde sich selve tot die doot. Worde in die capellen sonder ceremonien begraven". blzn.109(onder) en 110 van het aan de voet onder genoemde artikel.

De aanklacht van majesteitsschennis - crimen laesae maiestatis - komt niet in het vonnis voor. Oldenbarnevelt is veroordeeld op grond van subversie omverwerping - van religie en poging tot subversie van politie - staatsbestuur -. De brief ademt rancune noch sarcasme, eerder respect voor de grote verslagen tegenstander. Trouwens de nogal eens gehoorde bewering, dat het College van 24 uitsluitend heeft bestaan uit vijanden van Oldenbarnevelt, is onjuist, men leze er de hoofdstukken 53 en 54 van Den Tex' Oldenbarnevelt, dl.3 op na.

Korte tijd later zijn Hugo de Groot en Hogerbeets beiden veroordeeld tot eeuwige gevangenis en overgebracht naar het slot Loe-

vestein. De sententie over de dode Ledenberg luidde: ophanging in zijn doodkist aan de galg, het vonnis tegen de voortvluchtige leider der remonstranten, Uyttenbogaert; eeuwige ballingschap. Nadat alle zaken waren afgedaan ontvingen de rechters van de Staten-Generaal elk 2400 gulden en nogeens van hun gewest 100 daalders.

Eerst in 1622 komt Van Essen terug in Den Haag. Van dat jaar tot 1633 en vervolgens weer van 1636 tot 1640 treedt hij op als gecommiteerde/afgevaardigde naar de Staten-Generaal, van 1633 tot 1636 heeft hij zitting in de Raad van State en opnieuw in 1640, het jaar van zijn overlijden.

De Staten-Generaal in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, de bijeenkomst van de gemachtigde vertegenwoordigers der soeveriene gewesten, vergaderden dagelijks, ook op zondag, jaar in jaar uit, in de regel van elf tot een. Zij vormden zo het blijvende hoofd, het vaste toporgaan van de Unie. Alle gewesten hadden er gelijke stem. De republikeinse gelijkheid eiste wekelijkse wisseling van het voorzitterschap. De provincies bepaalden zelf de grootte van hun afvaardiging, maar het beperkte aantal zitplaatsen noopte tot matiging in deze. Tegenover het buitenland vertegenwoordigden de Staten-Generaal de Republiek. Voorts hadden zij wetgevende en besluitende bevoegdheid t.a.v. de gemene defensie, het beheer over de middelen daartoe en bestuurden zij de veroverde generaliteitslanden.

De Raad van State, niet meer het hoge bestuurscollege van weleer, was belast met een grote hoeveelheid dagelijkse zaken, in hoofdzaak het militaire bestuur, de vestingen, de militaire rechtpraak en de financiën betreffende.

Hoewel de samenstelling der afvaardigingen een zeker absentisme mogelijk maakte, wekt het toch wel verwondering, dat Van Essen in 1623 bovendien benoemd wordt tot richter van Arnhem en Veluwezoom. Deze functie, zich uitstrekkend over een kleiner gebied, wijkt in feite niet af van die van landdrost van Veluwe. Zij houdt in het kort in: handhaving van de openbare orde en voorzitterschap van het landgericht. Deze verwondering heeft

ook onder tijdgenoten bestaan. In februari 1624 vriest het dat het kraakt. De IJssel raakt dicht en het ijs is sterk genoeg om Graaf Hendrik van den Bergh de gelegenheid te geven met zijn Spaanse troepen bij Dieren de rivier over te trekken en op de Veluwe duchtig huis te houden tot hij door het intreden van de dooi gedwongen wordt tot een snelle iterugtocht. De bekende Zutphense predikant, Wilhelmus Baudartius, een oude bondgenoot van Van Essen tijdens de strijd tegen de remonstranten, schrijft een pamflet, waarin hij constateert, dat de boeren, die de IJssel hadden moeten openhouden, onvoldoende gecontroleerd zijn: "wie dit versuymt hebben/ wil ick niet inquirerenl maar weet wel dat enige hierover veler opspraecke onderworpen sijn". Baudartius noemt geen namen, maar men kan zich met recht afvragen, of met een Spaans leger, dat de Achterhoek en Overijssel onveilig maakt, aan de overkant (van de IJssel), hier niet in de eerste plaats de legerleiding is tekort geschoten. Niettemin, Van Essen had, behoudens zeer bijzondere omstandigheden, op zijn post moeten zijn en alles moeten doen om het gevaar te keren. Dit laatste nu zal niet het geval zijn geweest. Immers een tweede, anonieme pamflettist constateert niet alleen dat Van Essen reeds drie ambten bekleedt, welcke drie elck apart wel een wijs en aensienlijck man vereyschen", maar ook , dat in de tijd waarin het Hof hem had opgedragen de IJssel te doen openbijten, had "liggen kuypen en stuypenl om tot Ambassadeur naar Vrankrijk gesonden te worden". En de pamflettist verzucht, dat God "wil gheven dat wij van de onversadelijcke ampt en eyghen baet sieckte...eens moghen ghenesen worden".

Zij, die op het kussen zaten, hebben er blijkbaar anders overgedacht of althans Van Essen de hand boven het hoofd gehouden. Diens carrière heeft er in elk geval niet onder geleden, zelfs de volgens de pamflettist zo fel begeerde opdracht valt hem toe. Nog hetzelfde voorjaar gaat hij met dr. Adriaan Pauw, de latere raadpensionaris van Holland en Jhr. Nicolaas van Boeckhorst in het zojuist reeds aangeduide gezantschap naar Frankrijk om het oude bondgenootschap tussen beide landen tot nieuw leven te brengen.

Volgens Prins Willem en Oldenbarnevelt was Frankrijk de na-

tuurlijke vijand van het Huis Habsburg, dus onze natuurlijke bondgenoot in de strijd tegen Spanje. Tijdens de recente onenigheden was echter ook dit deel van Oldenbarnevelts beleid onder vuur komen te liggen, waarbij de voor de hand liggende sympathieën voor de Hugenoten - o.m. bij Maurits - mede een rol hadden gespeeld. Uiteraard was dit Frankrijk niet ontgaan, zodat na afloop van de binnenlandse strijd het bondgenootschap ernstig schade had geleden. Maar het bestand liep ten einde - 1621 - en dan moest de oorlog met Spanje worden voorgezet. Bovendien was ten oosten van de grens de gruwelijke Dertigjarige (godsdienst)oorlog uitgebroken, waarin Habsburg weer volop zijn partij blies. Het lag dus voor de hand, dat snel alle suggesties voor steun aan de Hugenoten onder tafel verdwenen en de Republiek haar natuurlijke bondgenoot weer opzocht, die haar na verloop van tijd opnieuw welwillend tegemoet trad. Het Tractaat van Compiègne werd de kroon op het werk, maar met een voor velen onaangenaam scherpe kant. Weliswaar zegde Frankrijk financiële steun toe, maar het verlangde en kreeg Nederlandse maritieme hulp om de Hugenoten er onder te krijgen. Inderdaad vormden de laatsten een staat in de staat en verzwakten daardoor de bondgenoot. Bovendien was het De Richelieu slechts te doen om de vernietiging van hun macht en niet om die van hun godsdienstvrijheid. Daarbij eiste het landsbelang dan te vergeten, dat de versterkte positie der Hugenoten haar historische oorzaken had, o.m. verband houdend met de Bartholomeusnacht van 1572 en dat na het verlies van hun fysieke kracht, die van hun godsdienst- en gewetensvrijheid te eniger tijd te verwachten viel; het werd 1685.

Ruim een jaar hebben schepen van de Republiek de maritieme vesting van de Hugenoten, La Rochelle, geblokkeerd. Maar in 1626 riepen de Staten-Generaal ze terug; even voor De Richelieu dacht klaar te zijn met zijn Hugenoten. Was de natuur toch sterker dan de leer? In Frankrijk grote verontwaardiging, maar voor de Hugenoten was het slechts uitstel van executie. In 1628 legden zij het hoofd in de schoot en verloren zij hun veiligheidssteden.

De benoeming van Van Essen in het gezantschap naar Frankrijk

is opvallend, alleen al omdat het bepaald geen regel was, dat een Geldersman aan een missie als deze deelnam. Zij zal danook als een duidelijke onderscheiding gezien moeten worden en dat niet in de zin van een beloning voor bewezen diensten, maar als blijk van vertrouwen in gebleken kwaliteiten en geschiktheid voor deelneming aan deze verantwoordelijke opdracht. Wanneer het danook waar is, wat de pamflettist van zoëven meldde, dat de benoeming van Van Essen niet zonder problemen tot stand is gekomen, dan zou dit weleens daarin gelegen kunnen hebben, dat ook deze opdracht door hem niet met gejuich is ontvangen, vanwege het moeten prijsgeven van belangen der Hugenenoten en bovendien de daardoor te verwachten "ondanck in meyne provincie".

Uit Frankrijk teruggekeerd heeft Van Essen, zoals reeds eerder vermeld, tot zijn dood in 1640 zitting gehad in de Staten-Generaal of de Raad van State en dat náást zijn functie van richter van Arnhem en Veluwezoom tot 1639 en die van buitengewoon raadsheer van het Hof van Gelderland. Dit betekende derhalve een veelvuldig heen en weer reizen tussen Arnhem en Den Haag met van tijd tot tijd bovendien nog bezoeken aan Harderwijk, waar hij curator was van de Hogeschool en aan zijn bezittingen, o.m. Langeler te Barneveld. Veel rust zal hij dus wel niet gehad hebben. Men zal geneigd zijn zijn lijfspreuk daarmee in verband te brengen: alibi requiem. Zij is gelijk aan die van Marix van St. Aldegonde: repos ailleurs. Beide kunnen vertaald worden met; De rust (verwacht ik) elders. het is geen ridderlijk, politiek of academisch maar een christelijk devies en brengt ons mogelijk in de nabijheid van het levenskompas van Van Essen. Hij sterft op 21 oktober 1640, omstreeks 61 jaar oud en wordt te Arnhem begraven.

Binnen twee en een half jaar volgen twee van zijn zoons hem in de dood. Zijn vrouw overleeft hem vijf jaar. De middelste zoon, Frederik, is hem al in 1639 opgevolgd als richter van Arnhem en Veluwezoom en in 1650 volgt diens benoeming tot raadsheer in het Hof van Gelderland. Alleen in datzelfde jaar blijkt hij afgevaardigd te zijn naar de Staten-Generaal. Frederik van Essen overlijdt in 1671.

Met diens enige dochter, Swane Pense van Essen, sterft in 1692 de tak Langeler uit. Zij is dan reeds twintig jaar weduwe van een vermaard Geldersman, Willem Joseph baron van Ghent, die na een carrière in de landmacht in 1665 onder Admiraal de Ruyter het Corps Mariniers oprichtte en daarvan de eerte kolonel-commandant is geweest. Reeds het volgende jaar volgde zijn benoeming tot luitenant-admiraal, tevens commandant van een van de drie eskaders van de vloot en accepteerde die op uitdrukkelijk verlangen van de Staten van Holland. Weer een jaar later was hij het, die de Tocht naar Chatham tot zo'n groot succes maakte, dat de vrede met Engeland reeds ruim een maand later gesloten kon worden. Hij sneuvelde bij Solebay, de eerste van de vier zeeslagen die De Ruyter in 1672 en 1673 met gunstig resultaat tegen de verenigde Engelse en Franse vloten leverde. Het praalgraf van Van Ghent vindt men in het koor van de Dom te Utrecht.

Bronnen:

1. Mr.O.Schutte, Het Riddermatige Geslacht Van Essen, Ned.Leeuw 1967;
2. Algem. Gesch. der Nederl. dl. VI en VII, 1953/54;
3. Mr.J.den Tex, Oldenbarnevelt dl. III;
4. Dr.L.H.Wagenaar, Van Strijd en overw., De Groote Synode 1618/19, 1909;
5. Zweers, Vogels en Schmitz, Gelderse Rechters i/h proces tegen Mr. Joh. v. Oldenbarnevelt, Gelre, Bijdr. en Mededlgn, dl. LXXII;
6. Dr.S.W.Verstegen, Gegoede Ingezetenen, Geld. Hist. Reeks XIX;
7. K.Friso, Straatnamenboek, Bur. Voorl. Putten;
8. K.Thomassen e.a. Alba Amicorum, Vijf eeuwen Vriendschap op Papier Gezet, 1990;
9. J.C.M.Warnsinck, Van Vlootvoogden en Zeeslagen, 2de dr.

Veel dank aan de Hr. J. van Hell, archivaris van Putten en Harderwijk voor zijn succesvol speurwerk.

+++